

РОЗДІЛ 5 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 378.147: 81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.2.23>

ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОЦЕС МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ОСНОВНІ МОДЕЛІ

TRANSLATION AS A PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: BASIC MODELS

Крайняк Л.К.,*orcid.org/0000-0003-4713-9416**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету***Боднар О.Б.,***orcid.org/0000-0002-5453-9859**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету***Дуда О.І.,***orcid.org/0000-0003-1586-8884**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету*

У статті розглядаються положення сучасних перекладацьких концепцій з метою виявлення тієї, що найбільше відповідає перекладу як процесу міжкультурної комунікації. Розкривається суть функціонально-прагматичної, діяльнісної та когнітологічної теорій, що вимагають відповідності комунікативній ситуації в обох фазах перекладацького процесу та наближення когнітивної структури оригіналу до концептосфери тексту перекладу. Функціонально-прагматична (динамічна) модель пропонує опис перекладацького процесу на основі тієї чи іншої конфігурації мовних і позамовних детермінантів перекладу, де переклад розглядають як двомовний комунікативний акт, що характеризується системою синтаксичних, семантичних і прагматичних зв'язків. У руслі комунікативно-діяльнісної концепції переклад розглядається в діяльнісному контексті, тобто одночасно як мовленнєва і розумова (рефлексивна, інтелектуальна) діяльність перекладача, який опановує і розуміє вихідний текст, розшифровуючи смислову програму автора, що є відправною точкою для подальших дій із трансляції зрозумілого змісту одержувачеві тексту перекладу. З позицій когнітологічної концепції переклад розглядається як різновид культурної практики, на результат якої учасники комунікації покладають когнітивні та нормативні очікування, де норма означає певний тип поведінки (насамперед комунікативної) у певній ситуації. Допускається можливість розв'язання комунікативних завдань перекладу за допомогою діалогічного підходу, що передбачає акцент на власне інтерактивному моменті спілкування учасників перекладу та інтегруючого положення комунікативних і когнітологічних теорій перекладу. Авторами запропоноване розуміння сутності перекладу як різновиду інтерпретативно-породжувального дискурсу. Такий підхід дає змогу аналізувати переклад як процес пошуку можливих відповідей на питання, що хвилюють перекладача – такі, як процес смислопородження, до якого залучаються автор, перекладач і адресат.

Ключові слова: міжкультурна комунікація; адекватність, функціонально-прагматична, діяльнісна, когнітологічна, діалогічна модель перекладу.

The article examines the provisions of modern translation concepts in order to identify the one that is most appropriate for translation as a process of intercultural communication. The essence of the functional-pragmatic, activity and cognitive theories is revealed, which require compliance with the communicative situation in both phases of the translation process and the approximation of the cognitive structure of the original to the conceptual sphere of the translation text. The functional-pragmatic (dynamic) model offers a description of the translation process based on a particular configuration of linguistic and extra-linguistic determinants of translation, where translation is considered as a bilingual communicative act characterized by a system of syntactic, semantic and pragmatic relations. Within the framework of the communicative-activity concept, translation is considered in an activity context, i.e., simultaneously as a speech and mental (reflective, intellectual) activity of the translator who masters and understands the source text, deciphering the author's semantic program, which is the starting point for further actions to convey the understandable content to the recipient of the translated text. From the standpoint of the cognitive concept, translation is viewed as a kind of cultural practice, the result of which the

participants of communication have cognitive and normative expectations, where the norm means a certain type of behavior (primarily communicative) in a certain situation. It is possible to solve the communicative tasks of translation with the help of a dialogic approach, which emphasizes the actual interactive moment of communication between the participants of the translation and the integrating position of communicative and cognitive theories of translation. The authors propose an understanding of the essence of translation as a kind of interpretive and generative discourse. This approach makes it possible to analyze translation as a process of searching for possible answers to questions of concern to the translator, such as the process of meaning-making, which involves the author, translator and addressee.

Key words: intercultural communication; adequacy, functional-pragmatic, activity, cognitive, dialogic model of translation.

Постановка проблеми. На тлі глобалізації, що свідчить про формування культурної цілісності світу, у центрі уваги сучасної лінгвістики та інших наукових сфер (культурології, психології, соціології) перебуває проблема міжкультурної комунікації. Дотримуючись відомої дефініції, запропонованої М. Лустігом і Дж. Коестером, міжкультурну комунікацію характеризують як символічний, інтерпретативний, взаємний, контекстуальний процес, у якому ступінь відмінностей між людьми настільки великий, що мають використовуватися компетентні моделі поведінки для конструювання спільних значень [24, с. 51]. З точки зору необхідності ефективних взаємовідносин між культурами та взаєморозуміння між їхніми носіями закономірним є активний інтерес до питань адекватного перекладу як процесу міжкультурної комунікації.

Адекватність як критерій якості перекладу, орієнтований на переклад як процес, співвідноситься з аналогами, або контекстуальними відповідниками перекладу та оригіналу, і перекладацькими трансформаціями, що належать до рівня мовлення, і встановлює відповідники на комунікативному рівні для цілого тексту або його композиційного фрагменту.

З метою вивчення процесуального боку перекладу нині пропонуються різні комунікативні моделі, у руслі яких передбачається аналіз усіх аспектів і визначальних чинників, як власне мовних, так і зовнішніх щодо мови, які прямо чи опосередковано впливають на вибір мовних одиниць у перекладі. В основі запропонованих моделей лежить принцип відповідності між впливом, який чиниться на перекладача як на одержувача вихідного тексту, і його наміром як відправника повідомлення засобами мови перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис перекладацького процесу на основі тієї чи іншої конфігурації мовних і позамовних детермінантів перекладу пропонує функціонально-прагматична (динамічна) модель А.Д. Швейцера, у якій переклад розглядають як двомовний комунікативний акт, що характеризується системою синтаксичних, семантичних і прагматичних зв'язків. З кожним із мовних рівнів співвідно-

сяться категорії еквівалентності та адекватності, що розкривають міжмовний і міжкультурний аспекти перекладу, спрямованого на створення тексту, який замінює оригінал в іншому мовному та культурному середовищі [19, с. 116].

Процес ухвалення перекладачем рішення складається з двох основних етапів: вироблення стратегії перекладу та визначення конкретного мовного втілення цієї стратегії. Рішення під час визначення перекладацької стратегії приймається щодо тих аспектів оригіналу, які мають бути відображені в тексті перекладу передусім, і щодо скрупульозного передавання деталей місцевого колориту та колориту епохи або відмови від цього на користь глибинного проникнення в історичну специфіку вихідного тексту [8, с. 57].

У руслі комунікативно-діяльнісної концепції, запропонованої Ткачівською М. Р., переклад розглядається в діяльнісному контексті, тобто одночасно як мовленнєва і розумова (рефлексивна, інтелектуальна) діяльність перекладача, який опановує і розуміє вихідний текст, розшифровуючи смислову програму автора, що є відправною точкою для подальших дій із трансляції зрозумілого одержувачеві тексту перекладу. Вихідний текст, при цьому співіснує як взаємодія свідомостей і діяльностей автора і перекладача з образом у свідомості перекладача майбутнього результату його діяльності – тексту перекладу, котрий у міру його формування перекладачем і сприйняття одержувачем, стає взаємодією свідомостей і діяльностей перекладача й одержувача [15, с. 18–19]. Таким чином, під час перекладу здійснюється комунікативне «стикування» вихідного тексту і образу тексту перекладу та опосередкована координація щонайменше трьох пов'язаних свідомостей і трьох діяльностей: текстопороджувальної (відправника вихідного тексту), рецептивно-породжувальної (перекладача) і рецептивної (одержувача тексту перекладу) [2, с. 25–28].

Усвідомлення того, що для ефективної міжкультурної взаємодії потрібне знання цілого комплексу форм поведінки, історії, психології, культури своїх партнерів зі спілкування, механізму самого процесу спілкування, підготувало ґрунт для вивчення перекладацького процесу

з позицій когнітивного підходу. На думку сучасних когнітологів, цей підхід дає змогу «врахувати роль різних чинників інтелектуально-психічної діяльності перекладача (зокрема й суб'єктивних) у породженні, сприйнятті та інтерпретації (тобто перекладі) тексту» [7, с. 232]. З позицій когнітологічної концепції переклад розглядається як «різновид культурної практики, на результат якої учасники комунікації покладають когнітивні та нормативні очікування, де норма означає певний тип поведінки (насамперед комунікативної) у певній ситуації». Передбачається, що вивчення цих очікувань дасть змогу знайти розв'язання проблеми проникнення в таємницю процесу перекладу, в роботу «чорної скриньки», що моделює навколишній світ у свідомості окремої людини – носія певної культури, який приймає і передає «чужі» моделі [6, с. 30].

Постановка завдання. Проведений нами аналіз сучасних перекладацьких концепцій з метою виявлення тієї, що найбільше відповідає перекладу як процесу міжкультурної комунікації засвідчив те, що ця проблема вирішена недостатньо, що підвищує актуальність цього дослідження. Відтак, нагальність досліджуваної проблеми дозволила сформулювати **мету** дослідження: розкрити суть функціонально-прагматичної, діяльнісної та когнітологічної теорій, що вимагають відповідності комунікативній ситуації в обох фазах перекладацького процесу та наближення когнітивної структури оригіналу до концептосфери тексту перекладу. Пропонована розвідка передбачає аналіз сутності перекладу як різновиду інтерпретативно-породжувального дискурсу. Такий підхід дає змогу аналізувати переклад як процес пошуку можливих відповідей на питання, що хвилюють перекладача – такі, як процес смислородження, до якого залучаються автор, перекладач і адресат.

Виклад основного матеріалу. Перекладач, виступаючи в процесі міжкультурної комунікації транслятором концептосфери вихідного тексту, має співвідносити категоріальний апарат культури вихідної мови з категоріальним апаратом культури мови перекладу через призму власної когнітивної системи. Визнання особливої важливості когнітивних елементів передбачає аналіз і моделювання когнітивної схеми автора вихідного тексту і відтворення її в тексті перекладу шляхом залучення у взаємодію когнітивних рівнів усіх трьох учасників міжкультурної комунікації. Такий процес описується в термінах концептуалізації, яку розуміють як процес утворення нових

і активування вже наявних у свідомості ментальних структур [9, с. 22–26]. У результаті концептуалізації формується індивідуальний культурно-когнітивний простір індивіда.

Здатність до концептуалізації лежить в основі діяльності перекладача, культурно-когнітивний простір якого в ідеалі має містити в собі феномени щонайменше двох когнітивних баз, одна з яких є для нього рідною, інша – чужою. Для успішної трансляції культурно-специфічних смислів цього спільного простору потрібно структурувати інформацію, що надходить вербальними і невербальними каналами комунікації, відповідно до способів концептуалізації знань не тільки в рідній, а й у лінгвокультурі, що вивчається. У зв'язку з цим передбачається нейтралізація перекладачем протиставлень ментальних світів загалом (свій світ – чужий світ), окремих концептів і ментальних структур і, отже, узгодження цих структур, введення у свій світ чужих концептів або «перехід» у чужий світ концептів. При цьому спосіб структурування та семантичного наповнення інформативного змісту тексту перекладу має відповідати бажаному в реципієнтній культурі підходу до презентації інформації в тексті та вибору мовних способів досягнення його комунікативного ефекту [1, с. 57].

Така «когнітивна перебудова» є обов'язковою умовою наближення до змісту когнітивної структури представника іносоціуму і передбачає вирішення наступних завдань:

- формування нових уявлень про концепти, які відсутні у свідомості адресата (переважно соціокультурні);
- «надбудова» нових характеристик та комбінаторних властивостей, яких немає у свідомості реципієнтів, та концептів (часто процедурних чи структурно-організаційних: структура листа, презентації, переговори);
- корекцію наявних спотворених уявлень (як правило, поведінкових) [3, с. 254].

Розуміння сутності перекладу як різновиду інтерпретативно-породжувального дискурсу дає змогу аналізувати переклад як процес пошуку можливих відповідей на питання, що хвилюють перекладача, такі, як процес смислородження, до якого залучаються автор, сам перекладач і адресат. Усі вони маніфестовані сферами індивідуальних свідомостей, які включають ментальні лексикони, пов'язані з невербальним когнітивним простором, а також інші, відмінні від мислення смислороджувальні психічні функції (відчуття, почуття, інтуїцію тощо), що корелюють зі сферами несвідомого [6, с. 29].

У межах інтерсуб'єктивного простору перекладацького дискурсу найфундаментальнішим поділом у функціонуванні мови є принцип маркованості, який лежить в основі аналізу міжкультурної взаємодії. Цей принцип передбачає виявлення в тексті перекладу дискурсивних маркерів, що позначають зону контакту учасників перекладацького процесу і виконують функцію засобів діалогізації. Оптимальне поєднання цих маркерів у тексті перекладу, який являє собою не готову відповідь, а результат її пошуку, здійснюваного в контексті діалогічних відносин, визначає ефективність взаємодії комунікантів. Наприклад, під час передачі англійською мовою фрази з українського ділового листа перекладач додає емоційно-експресивну лексему «*kindly*», що створює враження особистісного суб'єктивного ставлення автора вихідного тексту до повідомлюваної ним інформації, і особистий займенник «*you*», що використовується з метою демонстрації шанобливого ставлення до адресата, порівн. «*Ми просимо представити ваше замовлення листом ...*» – англ. «*We kindly ask you to introduce your orders either by letter ...*» Додавання виокремлених мовних засобів, які вважаються явно специфічною культурною рисою англійського ділового листа, зумовлюється прагненням підтримувати стосунки в позитивній тональності з точки зору ввічливості. В україномовних ділових листах такі засоби не так часто вживаються, оскільки в українській національно-культурній традиції ділове спілкування має бути емоційно-нейтральним.

Слід зазначити, що в процесі перекладу важливим є не тільки безпосередній контекст, у якому відбувається діалог, а й попередній, і наступний. Ці два аспекти (ретроспективний і проспективний) необхідно враховувати, оскільки вони розкривають причини, що детермінують дії перекладача, з одного боку, і межі, основу і «можливості» цих дій, з іншого. У цьому сенсі текст перекладу можна вважати діалогічно відкритим, тобто пов'язаним з іншими тек-

стами діалогічними відносинами. У філологічній літературі ця властивість тексту описується як інтертекстуальність і аналізується як категорія, що реалізується в тексті мовними засобами. Щоправда, у сучасних розробках мається на увазі частіше не стільки рівень тексту, скільки рівень дискурсу, оскільки йдеться про співвідношення між текстами, що виникають під час оперування загальними правилами та стратегіями текстотворення, зумовленими використанням загальних норм людської діяльності та спілкування.

У зв'язку з цим дедалі активніше використовується поняття інтердискурсивності, яке інтерпретується як взаємодія, взаємопроникнення дискурсів. Інтердискурсивність як зв'язок між текстами однієї й тієї самої дискурсивної формації виявляється в тому, що ці тексти так чи інакше звернені до одного предмета, теми, концепту, пов'язані між собою семантичними відносинами та/або виступають у загальній системі висловлювань, об'єднаних у комунікативному та функціонально-цільовому відношенні. Взаємні кореляції між цими текстами виявляються також у використанні одних і тих самих мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення певного результату.

Висновки. Розуміння перекладацького процесу як загального конструювання смислів істотно змінює погляд на його сутність і роль перекладача в ньому: згідно з діалогічною концепцією, інформація не є незмінним об'єктом обміну, а активно конструюється під час перекладу, оскільки вибір перекладача визначається загальною діалогічною стратегією, що виступає як керівна програма діяльності з переконструювання комунікативного сенсу повідомлення. У зв'язку з цим у руслі діалогічної концепції, що передбачає акцент на власне діалогічному моменті мовного спілкування, на тих спільних зусиллях учасників перекладацького процесу, які ведуть до розуміння і розширення свідомості, на діалогічному зв'язку текстів, можливе дослідження перекладу як процесу міжкультурної комунікації на якісно новому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горощенко Т. В. Міжкультурна комунікація в перекладі. Українська орієнталістика : [збірник наукових праць]. 2007–2008. Вип. 2–3. С. 57–60.
2. Давіденко Н. О. Переклад як діалог культур. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. С. 25–28.
3. Жук А. В. Художній переклад з точки зору міжкультурної комунікації. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 34. С. 254–260.
4. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад: на матеріалі англійських перекладів укр. Прози. Львів : Вид-во при Львівському ун-ті, 1989. 215 с.
5. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник. *Зарубіжна література*. 2007. Квітень (№ 14). С. 1–5.

6. Кабаченко І. Л. Міжкультурна комунікація в перекладі. Актуальні проблеми та методики навчання перекладу : тези доп. XI наук. конф., м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р., Дніпро, 2021. С. 29–30.
7. Клименко Л. В. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті євроінтеграції. *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1(1). С. 228–235.
8. Кравченко С. Художній переклад як діалог культур: семантично-експресивна співвідносність лексичних еквівалентів у польських перекладах української поезії (на матеріалі часопису «Biuletyn Polsko-Ukraiński»). *«Філологічні науки. Літературознавство»*. 2013. № 3. С. 57–63.
9. Кузенко Г. М. Кузенко Г. М. Культурологічний аспект перекладу у міжмовній комунікації. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2(2). С. 22–26.
10. Лімборський І. В. Перекладач як читач та інтерпретатор художнього тексту (компаративні проєкції). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. 2015. № 1(9) С. 16–20.
11. Некряч Т. Є., Чала Ю. П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів : навчальний посібник. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. 200 с.
12. Приходько В. Б., Киселюк Н. П., Найдюк О. В. Роль перекладача в міжкультурному діалозі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 64–66.
13. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
14. Ребрій О. В. Вступ до перекладознавства: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» факультету іноземних мов. Харків, 2016. 116 с.
15. Ткачівська М. Р. Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі: дис. ... д-ра філол. наук 10.02.16 – перекладознавство. Івано-Франківськ, Харків: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна 2021. 450 с.
16. Ткачівська М. Р. Культурно-емотивні закономірності відтворення лексики обмеженого вжитку в українсько-німецькому художньому перекладі : автореф. дис. доктор філол. наук : 10.02.16. Харків, 2021. 36 с.
17. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. К.: Либідь, 2007. 248 с.
18. Шапочка К. А. Взаємодія культури і перекладу. *«Молодий вчений»*. 2017. № 4.1(44.1). С. 140–143.
19. Швейцер А.Д. Теорія перекладу: статус, проблеми, аспекти. К.: Книжковий дім “Ліброком”, 2009. 216 с.
20. Штепуляк О. С. Міжкультурні аспекти перекладу та їх роль у фаховій підготовці майбутніх перекладачів. *«Молодий вчений»*. 2016. № 4.1(31.1). С. 110–113.
21. Bassnett S., Lefevere A. Proust's Grandmother and the Thousand and One Night: The „Cultural Turn” in Translation Studies. Introduction // Translation, History and Culture / [eds. S. Bassnet and A. Lefevere]. London ; New York : Pinter Publishers, 1990. 133 p.
22. Jakobson R. Aphasia as a Linguistic Problem //Psycholinguistics: a Book of Readings. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1955. 224 p.
23. Langacker, R.W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford University Press, 2008. 573 p.
24. Lustig, M.W., Koester, J. Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures. N. Y.: Harper Collins, 1998. 384 p.
25. Mi11er G. The Psychology of Communication. N. Y., 1967. 198 p.
26. Mi11er G., Beebe-Center J.G. Some Psychological Methods for Evaluating the Quality of Translation. In: "Mechanical Translation", III, 1956. P. 73–80.
27. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation. In Venuti, L. The Translation Studies Reader. London: Routledge, 1978 (revised 1995).
28. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints? Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. Pp. 51–56. URL: <https://hodactuc.files.wordpress.com/2009/09/snell-hornby-2006-the-turns-of-translationstudies-pp-51-56.pdf> (дата звернення: 11.04.2024).